

Välisuks

AJALUGU, PARANDAMINE JA VÄRVIMINE

2 AJALUGU

- 2 Talud
- 4 Linn

9 TEADMISEKS

11 PARANDAMINE

- 11 Piidad ja lävepakk
- 11 Uks
- 12 Mida teha, kui ...

13 VÄRVIMINE

15 KUIDAS MUUTA UST TURVALISEKS JA SOOJAPIDAVAKS

16 LISAMATERJALID

Ajalugu

Maja esiuks ei ole pelgalt sissepääs hoonesse, vaid ka omaniku visiitkaart.

Uksel on alati olnud täita oluline roll fassaadi ilmetaja ja kaunistajana.

Läbi aegade on uks peegeldanud hoone elanike maitse-eelistusi ning ajastule iseloomulikku stiili.

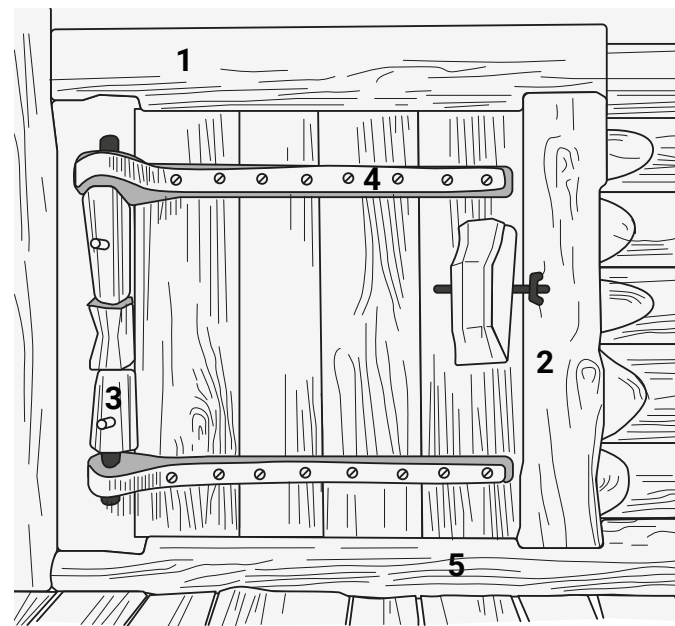
Raikküla mõisa taastatud uksed. Foto: K. Küünarpuu

Paide, Tallinna 31. Foto: Ü. Alev

TALUD

Vanimad uksed olid lihtsad, madalad ja kõrgete lävedega. Ukseava kõrgus ulatus enamasti vaevalt üle 100–120 cm ning peaaegu sama suur oli ka laius. Traditsiooniliselt koosnes uks püstlaudadest, mida sidusid ülemine ja alumine põõn. Naelutamiseks kasutati vanemal ajal tamme- või kasepuust pulki. Uksed liikusid kas puust sagaratel või metallist hingedel.

1 – pealispalk; 2 – tenderpost; 3 – sagar;
4 – põõn; 5 – lävepakk.

Joonis: K. Tihase, „Eesti taluarhitektuur“, 1974

Taluehitiste juures leidis ka **lükanduksi**, **kahe poolega uksi** ehk **väravaid** ning nn **pooluksi**. Viimased suleti siis, kui täisuks avati suitsu välja juhtimiseks, ent ei soovitud liiga palju jahedat õhku sisse lasta (ühtaegu oli see ka loomade tõkkeks). Sageli juhiti suits välja ukse ülaosas paiknenud luukava kaudu, mis täitis ühtlasi akna aset. Samuti võis ukse kohal olla ka mitmeruuduline klaasaken (valgmik).

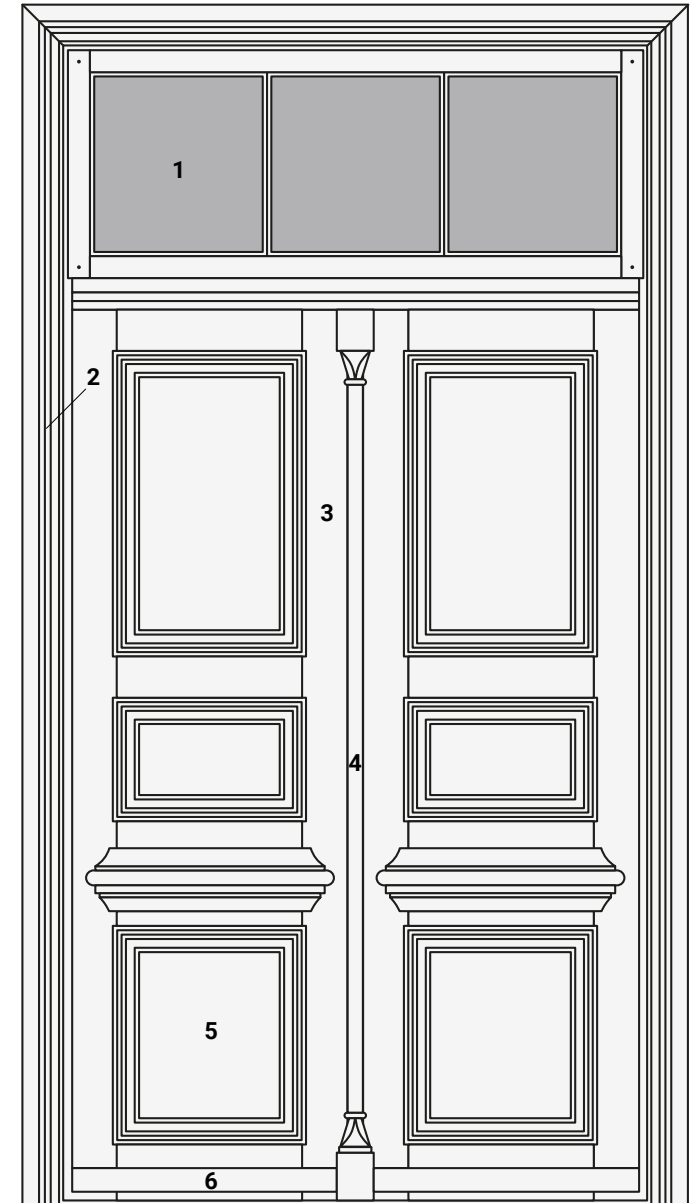
Tõnu talu, Muhumaa, EVM. Foto: Ü. Alev

Alates 19. sajandi II poolest, mil saematerjal muutus hõlpsasti kättesaadavaks, hakati uksi katma kas **kald-** või **kalasabamustrilise profileeritud laudisega**. Lisaks dekoratiivsusele (sageli oli laudis erivärviline), muutis see ka ukse märgatavalt soojapidavamaks ja tugevamaks ning aitas vihmavett hõlpsamini ära juhtida.

Ajapikku muutusid ukseavad kõrgemaks (180–200 cm). Piida ja seina vahele jäänud praod kaeti piirdelaudadega. 20. sajandi algusest hakkasid levima **tahveluksed**, mille ukseleht koosnes eraldi kokkupandavatest ja kergematest detailidest (raampuud, tahvlid, tuuleliist, veenina).

Paides asuva Tallinna 31 hoone veranda dekoratiivsete valgmiikega tahveluks. Foto: K. Tooming

1 – valgmiikuaken; 2 – piirdelaud; 3 – raampuu; 4 – tuuleliist; 5 – tahvel; 6 – veenina.
Joonis: Välisukse remontimine, 2001

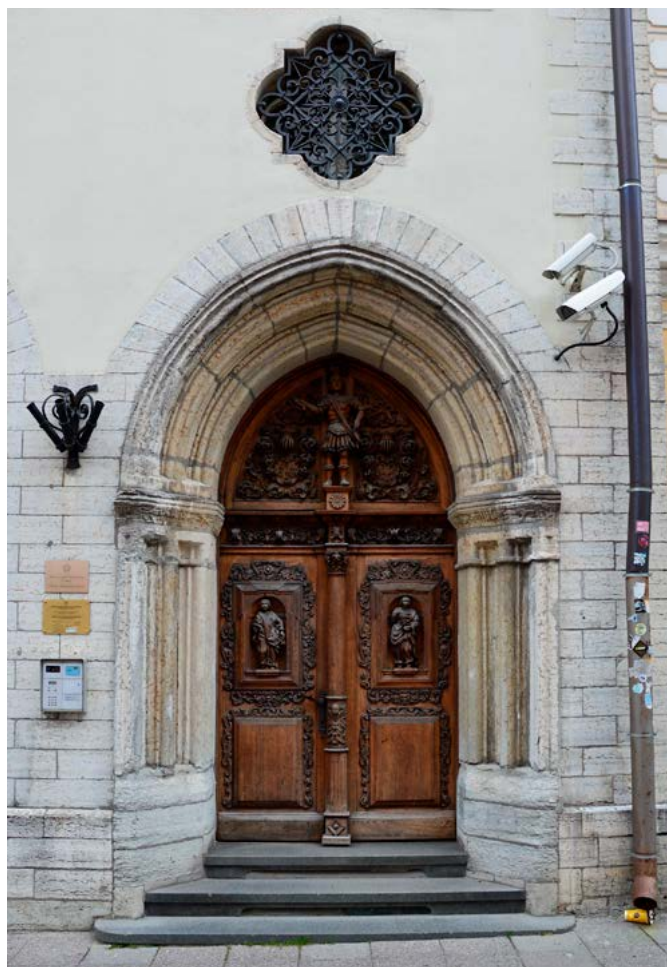
LINN

Keskaegsed teravkaarsed raidportaalid tingisid ka uste vastava kuju ning mõõtmed. Tolleaegsetel olid tavalised tugevad ja rasked laudvoodriga välisüksed. Tänapäevaks pole neist paraku säilinud ühtegi. Oma osa on siin nii ajahambal kui ka vaheldunud moevooludel.

Tallinna Suurgildi hoone uks, Tallinn. Foto: [A. Pater](#)

Nii võib Tallinna 15. sajandi portaalides mitmelgi pool kohata 17. sajandist pärit uksi, mida kaunistavad kas kunstipäraselt kujundatud sepanaelad ja koputid (nt Tallinna Suurgildi hoone) või meisterlikud puitnikerdused (nt Suur-Karja 1).

Suur-Karja 1 hoone uks, Tallinn. Foto: Ü. Alev

Ka **renessansiperioodist** (16. sajand) pärinevate portaalide avades võime näha hilisemaid uksi (nt Tallinna Mustpeade vennaskonna maja dekoratiivsete rosettnaeltega uks aastast 1640).

Mustpeade vennaskonna hoone, Pikk 26, Tallinn. Foto: Ü. Alev

17. ja 18. sajandi **barokkuksi** iseloomustab lopsakas vorm nii uksetahvlite kujunduses kui ka sepsidetailide osas. Levinud kujundusvõte oli välisukse kohal paiknev valgmiikuaken. Ukseleht oli traditsiooniliselt kahekihiline, sisekülg põõnadel asetsev laudkilp ning välisküljel tahveldis.

Kooli 2 uks, Haapsalu. Foto: Ü. Alev

Lutsu 2 uks, Tartu. Foto: Ü. Alev

19. sajandil muutus uste vorm lihtsamaks ja rangemaks. **Klassitsismiperioodi** ukсед olid 2–4-tahvilised ajastule iseloomulike kaunistustega.

Varaklassitsistlikel ustel võib veel üsna sageli kohata barokseid sepiseid.

Kohtu 10 uks, Tallinn. Foto: Ü. Alev

Ülikooli 13 uks, Tartu. Foto: Ü. Alev

Historitsistlik uks Suur-Karja 3, Tallinn. Foto: Ü. Alev

Juugenduks Vana-Lõuna 37, Tallinn. Foto: Ü. Alev

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses levinud **historitsism** ja **juugend** kajastusid ka uste kujunduses.

1920.–1930. aastatel rajatud hoonete ukсед on **funktsionalismile** omaselt lihtsavormilised ja siledapinnalisemad. Esineb siiski ka dekoratiivsemaid rahvusromantilisi ja ekspressionistlikke kujundusi.

Ekspressionistlik uks, Mulla 2, Tallinn. Foto: K. Küünarpuu

Rataskaevu 7 uks, Tallinn. Foto: Ü. Alev

- Pole põhjust arvata, et vana ning esmapilgul ehk lootusetult halvas olukorras tunduv uks tuleks tingimata välja vahetada. Enamikku vanadest uuestest on võimalik üsna väheses vaeva ja kulutustega nägusaks ja kasutamiskõlblikuks muuta. Pealegi on vanade meistrite valitud puit enamasti väga kvaliteetne (puu pidi olema õigel ajal langetatud, kuiv, tihe ja oksavaba) ning seetõttu paljud kahjustused vaid pinnapealsed. Kui uks on kõigest hoolimata sedavõrd lagunenu, et taastamine osutub ilma selle ajaloolist väärtust kahandamata võimatuks, on kõige õigem teha uksest täpne koopia ning originaal säilitada.
- Välisukse iga pikendavad nii varikatuse kui ka sajuveesüsteemi olemasolu ja korrasolek.
- Puitukse suurimad vaenlased on niiskus ja UV-kiirgus (kõige halvemas seisus on tavaliselt maja lõunapoolsed välisüksed), metallosasid kahjustab rooste.
- Niiskusest tekib mädanik. Sageli on kõige halvemas olukorras alumine raampuu. Varikatuse puudumisel pritsib trepile või tänavale langev vihmavesi ukse alaosa, soodustades seal mädaniku teket. Klaasiga ukse puhul tuleb jälgida kiti ja liistude seisukorda. Mädaniku teket soodustab ka sellise koostisega värv, mis ei lase puitu sattunud niiskusel välja kuivada. Esmalt tuleb likvideerida mädaniku tekkepõhjus ning seejärel uurida lähemalt, kuivõrd kahjustunud on puit. Asendada tuleks vaid tõsiselt kahjustunud piirkonnad.
- Tänapäeval levib ka probleemne trend, kus tänavapoolne uks peauks jäetakse kasutuseta (ehitatakse tagant kinni pesuruumiks vms vajadusteks) ning hakatakse kasutama vaid hoovipoolset tagasihoidlikku sissekäiku. Sageli eemaldatakse tänavapoolse ukse eest ka kõnniteel häirivad trepiastmed, ust ei hooldata, kuna selleks puudub selge vajadus, ning maja fassaad mõjub seetõttu kummalisena. Välisuksi tuleks seega kui vähegi võimalik algses kasutuses hoida. Nüüdisajal saab uksi kohandada uue automaatika ja elektroonikaga, samuti on sageli võimalik need soojapidavamaks muuta.
- Vanale uksele lisavad väärikust ning väärtust ka algupärased metallmanused. Tavaliselt on needki valmistatud kõrgekvaliteedilisest materjalist. Kui uksele puuduvad originaalhinged, lukud vms, tuleks valmistada puuduvatest osadest asjatutruud koopiad. Veelgi parem lahendus on aga taaskasutusse võtta metallmanused mõnelt hävinenud sama perioodi uksest. Levinumaks kahjustuseks metallmanuste puhul on hingede roostetamine ja kinnituste lõtvumine ning lukkude ja linkide „väsimine”. Kui lukk või hing on katki, ei tohiks seda kindlasti enne kogenud meistrit näitamata ära visata. Kasutuskõlbmatuks kulunud hinge võib asendada koopiaga, pannes originaali tallele. Kasutada võib ka lahendust, kus originaalhing jäetakse oma kohale ning uksele lisatakse silmatorkamatu välimusega töökorras hing. Samamoodi oleks õige käituda ka vana luku puhul.
- Sarnaselt vanadele akendele ei tohiks ka uste juurde kuuluvat originaalklaasi uue vastu vahetada.

Lukusilt. Foto: Ü. Alev

Lukusilt ja link. Foto: Ü. Alev

Oinasarvhing. Foto: Ü. Alev

Parandamine

Korras uks peaks liikuma hingedelt kergelt ja vaikselt ning sulguma kindlalt. Samuti peaks see olema sooja- ja mürapidav.

Vanade uste juures see paraku alati nii ei ole. Lisaks kulumisele ja pehastumisele on sagedaseks probleemiks ka nende halb sulgumine. Põhjusi võib olla mitud: ajapikku kuhjunud värvikihid, niiskusest tingitud ukse paisumine ja väändumine, lahtised ja „väsinud” hinged, hoone vajumise tagajärjel toimunud uksepiitade nihkumine.

- Enne parandus- ja korrastustööde juurde asumist tuleks teha ukse üksikasjalik ülevaatus. Tähelepanu tuleb pöörata piitade, lävepaku, ukselehe, värvi, metallmanuste ja tihendite tehnilisele seisukorrale. Samuti hinnata ukse esinevate kahjustuste ulatust, iseloomu ja tekkepõhjuseid.
- Hilisema segaduse vältimiseks on oluline, et kõik lahti võetud osad nummerdataks.
- Parandamisel tuleb kasutada sama liiki ning võimalikult samakvaliteedilist puitu. Samuti peab see olema vastava kuivusastmega – välisukse puhul mõni aasta varem langetatud ja välitingimustes aeglaselt kuivanud puit, siseuste puhul sisetingsimustes kuivanud puit.

PIIDAD JA LÄVEPAKK

Tavaliselt on piitade enimmahjustunud piirkonnad alaosad ja lävepakk. Piita parandades sae kahjustunud lõik põikisuunaliselt piidast välja ning asenda uuega. Kui piit on väändunud, võib seda proovida kiilude abil sirgeks ajada.

Siseruumides on lävepakkude kulumine normaalne nähtus, mis ei peaks probleeme tekitama. Seevastu välisuste puhul, mis peaksid olema võimalikult sooja- ja mürapidavad, on ka lävepakkude uuendamine põhjendatud.

UKS

Peenemad praod kiti puidukitiga, suuremad täida sobivast puust pilbastega kasutades seejuures niiskuskindlat liimi. Kui liim on kuivanud, lihvi parandatud koht tasaseks. Uue ja vana puidu ühendamisel tuleb meeles pidada, et mida suurem on liidetav pind, seda tugevam lõpptulemus saadakse.

Kui uksele on klaasid, tuleb need kindlasti enne puutööde alustamist eemaldada.

Tahvelust pärast parandamist taas kokku pannes tuleb jälgida, et tahvlid istuksid kindlalt soontes, ulatumata siiski lõpuni nende põhja, kuna sellisel juhul ei jää ruumi paisumiseks. Kindlasti ei tohi tahvleid raami külge liimida!

MIDA TEHA, KUI ...

... värvikiht on liiga paks?

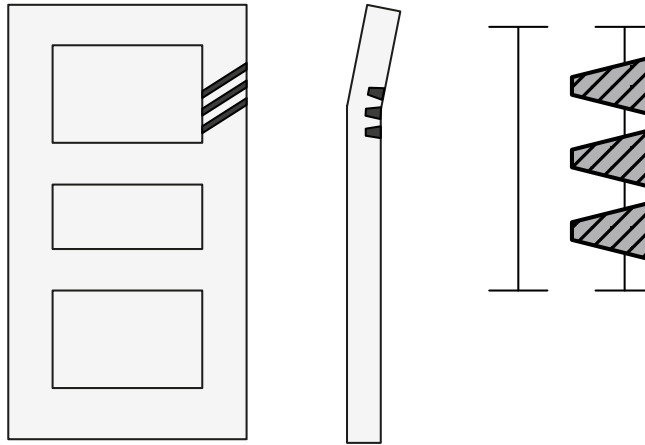
- Eemalda ülearune värv kaabitsa, infrapunase lambi või kuumaõhupuhuri abil, jälgides hoolikalt, et puidu pind ei kahjustuks.

... uks on paisunud?

- Tõsta uks ettevaatlikult hingedelt maha, hõõvelda parajaks ja aseta oma kohale tagasi. (Hõõveldada oleks kõige õigem võimalikult niiskel ajal, mil puidu paisumine on saavutatud oma maksimumi.)

... uks on väärdunud („propelleris“)?

- See on keeruline olukord, mida võib püüda lahendada raami sisse sälgu/sälkude saagimisega, kuhu lüüakse puust kiilud.
- Proovida võib ka ukse aurutamist ja tugeva pressi all sirgeks painutamist.
- Võimaluse korral võib väärdunud osa parajaks hõõveldada või siis uuega asendada.

Väärdunud ukse sirgeks painutamine.
Joonis: Museovirasto. KK 9. „Ovien korjaus”

Hinged on lahti vajunud?

- Kui võimalik, keera kruvid tihedalt kinni. Kui kruvid ei püsi vanades aukudes, tuleb need punnida ning kruvid seejärel oma kohale keerata.
- Asenda roostetanud kruvid uutega.

Hingetapp on „väsinud“?

- Kui hingetapp on väärdunud, eemalda hing ukse küljest ja painuta see kruustangide vahel sirgeks.
- Kui hingetapp on kulunud ning uks loksub, tuleks uksehing asendada olemasoleva koopiaga.

Ukselukk või lingi keel ei käi vabalt oma pesasse?

- Sageli aitab hingede timmimine. Mõnel juhul on mõistlik luku vastust piidas alla või ülespoole nihutada ja vastavalt pesad ringi teha.

Uksepiit on ära vajunud?

- Kui tegemist on väikese nihkega ja ukselehte pragusid veel tekkinud pole, võib ust veidi hõõveldada.
- Vahel saab vajunud uksepiida saab paika kiiluda. Kui ukselehe välimises servas on lai pragu ja hingede pool kitsas või „poob”, siis saab hinge ühe külje lahti võtta ja paksenduskiilu alla lisada. Vastupidisel juhul (suur pragu hingede pool ja teiselt poolt käib vastu) saab hinge pärast lahti võtmist sügavamale töödelda. Seda meetodit saab rakendada vastavalt ühele või mõlemale hingele.
- Kui ukse alaosa käib vastu piita, ülaosas on aga pragu, võib ust reguleerida (kergitada) nt hingetapi ümber asetatud seibi abil.
- Ulatuslikuma vajumise korral tuleb piit demonteerida ja uuesti paigaldada.

Värvimine

Enamasti on vanade hoonete ukсед olnud mingi moel ilmastiku eest kaitstud. Vanematel ehitistel võisid ukсед olla **tõrvatud**, hilisemal ajal sai aga valdavaks värvimine **õlivärvidega**. Leidub ka väärspuidust **lakitud** või **õlitatud** uksi ning **aaderdatud** uksi (viimaste restaureerimisel tuleks kindlasti kasutada spetsialisti abi).

Ajalooliste hoonete värvitud puituste viimistlemiseks soovib Muinsuskaitseamet **traditsioonilist linaõlivärvi**. Ühtlaselt kulunud linaõlivärvi ei ole tarvis täielikult eemaldada, küll aga tuleb lõplikult maha võtta pragunenud lateks- või alküüdvärv, kuna selle all on puu suure tõenäosusega püsinud pikemat aega niiskena.

Vana-Viru 12 hoone aaderdatud välisuks, Tallinn. Foto: C. Valge

Jaani 4 uks, Tartu. Foto Ü. Alev

- Ukse värvilahenduse saamiseks tee terava skalpelli abil värvisondaažid. Kui algset värvilahendust ei leita, oleks õige võtta eeskujuks mõni olemasolev originaalse värvilahendusega uks.
- Enne värvima asumist eemalda lingid ja muud metallmanused.
- Tõsta uks hingedelt ja aseta nt kahele taburetile või tööpingile.
- Tee kindlaks, mis tüüpi värviga on uks olnud värvitud.
- Varem õlivärviga värvitud pindu on hõlbus puhastada kaabitsa abil.
- Kui värv on siiski liiga kõvasti kinni, võib kasutada värvi pehmendavat aluselist **värvieemaldusvahendit**. Lateks- ja alküüdvärvidega kaetud pindu on parem puhastada lahustipõhjalise värvieemaldusvahendiga. Peale vahendi kasutamist pese pind sooja seebiveega ja loputa hoolikalt.
- Raskestieemaldatavat värvi võib pehmendada **kuumaõhupuhuriga**, kuid siin on oht, et puidu pind söestub. Lateks- ja alküüdvärvi tuleks eemaldada välitingimustes, sest kuuma õhu toimel eraldub nimetatud värvidest mürgiseid gaase.
- Kuumaõhupuhurist ohutum on madala temperatuuriga **infrapunane lamp**.
- **Kindlasti ei tohi värvi eemaldamisel kasutada liivapritsi, kuna see lõhub puidu pinda.**
- Lihvi pind ning puhasta see tolmust.
- Krundi. Juhul kui tegemist on puhastatud linaõlivärviga, ei ole kruntimine vajalik.
- Värvu ust 1–2 korda lastes värvikihtidel korralikult kuivada. Tahvelust värvides tasub tahvlit kattev veel pehme värvipind eraldada raampuust žileti abil. Nõnda saavad ukse osad vabalt liikuda ning värv ei rebene kokkupuutekohtades.
- Õlivärv vajab kuivamiseks piisavalt õhku ja valgust.

Õlivärviga kaetud ust on soovitatav kord aastas värnitsase lapiga üle hõõruda – nii luuakse värvile tõhusam kaitsekiht.

Kuidas muuta ust turvaliseks ja soojapidavaks

Mõistagi on üks ukse olulisimaid funktsioone turvalisuse pakkumine hoone elanikele. Üha olulisemaks on aga muutunud ka nõuded ukse sooja-, tuule- ja mürapidavusele.

UKSE TURVALISEMAKS MUUTMISEKS:

- Paigalda originaaluksest sissepoole uus turvauks või -võre.
- Kui originaaluksest on kavas teha koopia, võib ukse sisse paigaldada metallplaadi (ühes sellega muutub uks mõistagi paksemaks ja raskemaks).
- Paigalda lisaks/aselele turvalukud ja hinged. Väärtuslike hingede, lukusiltide ja linkide säilitamiseks ajaloolisele ukselehele uue luku lisamise vajaduseta on tänapäeval alternatiividena saadaval automaatsulguritega elektrilised lukusüsteemid, mida on võimalik paigaldada näiteks uksepalele, kus need ust ei kahjusta ega visuaalselt häiri. Vajadusel tuleb kohandada väärtuslikku peaust, mitte tekitada uut ukseava või kasutada hoovipoolset sissepääsu.

UKSE SOOJAPIDAVAMAKS MUUTMISEKS:

- Reguleeri ja hõõvelda uks parajaks.
- Tihenda uksetahvlites leiduvad suuremad praod puuliistudega ja väiksemad kitiga.
- Paigalda olemasolevale klaasile lisaklaas.
- Paigalda piida siseküljele sobiva jämedusega iseliimuv kummitihend. Soovitatav on kasutada P-profiili tihendit. Et tihend püsima jääks, tuleb pind eelnevalt puhastada. Värvitud pind peaks enne tihendi paigaldamist vähemalt kaks nädalat kuivama. Ära venita tihendit!
- Vahel on lihtsama kujundusega ustele võimalik siseküljele lisada ka õhuke soojustuskiht. Samuti tuleb meeles pidada, et tuulekoja säilitamine tema algses funktsioonis toimib ka külma leviku vastu eluruumidesse.

Kui tegemist on mälestisega või muinsuskaitsealal paikneva ehitisega, konsulteeri kindlasti enne tööde alustamist muinsuskaitseameti spetsialistiga!

Suur-Põllu 20 uks, Kuressaare. Foto: Ü. Alev

LISAMATERJALID

Välisukse remontimine.

Kuressaare Linnavalitsuse nõuandeleht, 2001.

E.-M. Randküla. „Uste korrastamine”.

Ehitaja käsiraamat 2002/2003, lk. 122–125.

MUINSUSKAITSEAMET

info@muinsuskaitseamet.ee
www.muinsuskaitseamet.ee

Infokaart uuendatud 2026. aastal
[LIFE HeritageHOME](#) projekti käigus.

Infokaardi algne koostaja:
Mari Loit 2004. aastal.

Projekti kaasrahastab Euroopa Liit.
Siin väljendatud seisukohad ja arvamused
on ainult autorite omad ega pruugi kajastada
Euroopa Liidu või CINEA seisukohti. Euroopa
Liit ega toetust andev asutus ei saa nende
eest vastutada.

Kaasrahastanud
Euroopa Liit

 muinsus
KODU
renoveerimise teejuht